

PRINCIPY V ČESKÉ A SLOVENSKÉ ARCHIVISTICE*

VÁCSLAV BABIČKA

V některých archivních příručkách a teoretických studiích je spojován vznik archivistiky jako vědecké disciplíny s uznáním provenienčního principu jako univerzálního teoretického principu oboru. Provenienční princip byl poprvé formulován na konci 19. a počátku 20. století v Dánsku, Francii a Německu jako praktický návod pro roztrídění archiválií dle svých původců a jejich převzetí do ústředních národních nebo státních archivů. Od vydání slavné holandské příručky¹ byl povýšen na všeobecný teoretický princip oboru, ačkoli tato příručka sama pojmy „vědecká teorie“ nebo „provenienční princip“ nepoužívala. Tato publikace ale vzbudila díky překladům do cizích jazyků mimořádnou pozornost a mezinárodní společnost archivářů přijala provenienční princip jako základ svého oboru, který byl odvozen z definice archivního fondu a z úvodu k jeho pořádání jako výsledek starších archivněteoretických diskusí ve Francii a Prusku.

Provenienční princip byl postupně tu širěji, tu úžeji přijímán a vykládán. Schematicky je možné charakterizovat pět pojetí provenienčního principu:

1. Provenienční princip ovlivňuje základy tvorby a vymezení archivního fondu, rozhodování o jeho příslušnosti do určitého archivu, rovněž na mezinárodní úrovni, tektoniku a organizaci archivů a jejich úkolů. Zastánci tohoto pojetí byli například T. R. Schellenberg, H. Jenkinson, J. Papritz, H. Hardenberg, W. J. Formsma, H. Dahm, A. Zechel a další.
2. Přísný provenienční princip, který nekompromisně požadoval respektování nebo rekonstrukci původních registraturních uspořádání. Toto pojetí se brzy ukázalo jako anachronismus.
3. Volný provenienční princip, který je metodologickým východiskem pro tvorbu a vymezení archivních fondů, ale ponechává archiváři tvůrčí svobodu pro jeho vnitřní uspořádání. Zastánci tohoto pojetí byli například A. Brenneke, W. Leesch, J. Schultze, H. Kaiser nebo M. Bär.
4. Provenienční princip v archivistice je odvozen od historického principu ve filozofii dějin a omezuje se na vymezení archivních fondů jako celků, jeho aplikace na vnitřní uspořádání archivního fondu je odmítána. Stoupenci tohoto pojetí byli například H. Lötzke, M. Unger, B. Brachmann, R. Kluge, V. N. Avtokratov, K. G. Miťajev a další.
5. Provenienční princip je odvozen od historického principu, ale na rozdíl od pojetí v bodu 4 působí v celém rozsahu archivní teorie a praxe. Toto pojetí nalezneme u L. Enderšové, Čecha J. Vrbaty a Slováků M. Kušíka a E. Rákoše.

---

* Tento text je českým překladem studie Babička, Václav: Prinzipien in der tschechischen und slowakischen Archivkunde. Archivalische Zeitschrift 88, 2006, s. 13–24.

¹ Müller, Samuel – Feith, Johan Adrian – Fruin, Robert: Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Leipzig 1905.

Tuto typologii sestavil autor společně s T. Kalinou v roce 1988² jako východisko pro výzkum, zda je provenienční princip opravdu vědeckým základem archivnictví a zda mu-sejí být kromě něj zohledňovány v archivnictví ještě další vědecké principy. Pro účely to-hoto výzkumu jsme definovali princip provenience jako pracovní hypotézu následovně: „Princip provenience v archivistice znamená, že každý archivní fond a archiválie odráží okolnosti a podmínky svého vzniku, jako jsou historicko společenská situace, historické dění, právní řád, organizace správy, spisová služba, podnět vzniku dokumentu, jeho účel, dobový smysl, autorství, přijemectví, způsob vyhotovení a dochování, časové urče-ní, dobová hodnota aj. Tyto rysy časem nepomíjejí, nejsou-li narušeny vnějším zásahem do fyzické nebo informační struktury. Aby se těmto narušením předešlo, stává se princip provenience jednou z organizujících sil všech archivních činností. Jelikož princip prove-nience prostupuje všechny archivní činnosti, vychází z něho i historické bádání, a naopak metody heuristiky a historické kritiky si vynucují, aby princip provenience byl osou péče o archivní dokumentaci.“³

Při srovnání této charakteristiky provenienčního principu s všeobecnými vědeckými kategoriemi jsme konstatovali, že takto chápaný princip provenience se nachází v soula-du s gnozeologickou kategorií odrazu, s dialektickým vztahem historického a logického a zároveň respektuje kauzální dualitu příčina – následek (podnět – jednání – dokumento-vání – uložení v registratuře – posouzení uložení v archivu; působnost původce – činnost původce – registraturní činnost – skartační řízení – archivní dohled tvorba archivního fondu) a zachovává organicky vzniklý vztah mezi částmi a celkem, zatímco naopak perti-nenční princip tento organicky vzniklý vztah ničí. Princip provenience v archivnictví má své analogie v jiných oborech péče o historickou dokumentaci (naleziště v archeologii, přírodní rezervace v muzeologii, movité památky „in situ“ v památkové péči, historické knižní fondy v knihovnictví).

Provenienční princip je vyjádřením vztahu archiválie a archivního fondu k původci pí-semnosti nebo registratury. Archiválie a archivní fondy však stojí rovněž v jiných vzta-zích, a proto provenienční princip není dostačující při teoretickém vymezení a zdůvod-nění všech postupů a činností v archivnictví. Vedle vztahu k původci je nutné zohlednit vztah archiválie a archivního fondu k archivu a k archiváři, k badateli a k fyzickému nosiči (vztah k nosiči je charakterizován pomocí přírodovědných kategorií fyziky, chemie a bio-logie, a proto necháváme tento vztah stranou).

Vztah mezi archiváliemi/archivními fondy a archivem/archivářem je možné označit jako archivní hodnotu. Princip archivní hodnoty znamená, že v každé archivní činnosti je obsažena činnost hodnotící. Pokládá základ pro archivitu původce archiválií, hodnocení, výběr a kategorizaci archiválií a ukazuje se i při jiných činnostech, totiž při různorodém přístupu a při stanovení priorit pro řešení archivních úkolů.

Smysl archivních činností na základě provenienčního principu a principu archivní hodnoty nespočívá sám v sobě. Není samoučelný, nýbrž se naplňuje ve vztahu k uživate-li. Archiválie jsou nositelé dlouhodobě cenných informací, které mohou být v budoucnu vždy znovu využity. Vztah mezi archiváliemi/archivními fondy a uživatelem je možné vy-jádřit pojmem archivní informace. Princip archivní informace znamená, že všechny arch-ivní činnosti jsou účelně směřovány k uspokojení společných informačních potřeb a že k dosažení tohoto účelu fungují archivní fondy a archiválie jako komunikační nástroj me-

---

² Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Historický a provenienční princip v archivnictví. Archivní časopis 38, 1988, s. 137–153, 193–206; 39, 1989, s. 2–18.

³ Tamtéž. Archivní časopis 38, 1988, s. 193–206, zde s. 198n.

zi původcem informace, jejím zpracovatelem a jejím uživatelem. Princip archivní informace vychází ze všeobecné teorie informace a teorie odrazu.

Princip provenience, princip archivní hodnoty a princip archivní informace nepůsobí osamoceně, nýbrž současně a společně. Tak se všechny tři principy uplatňují společně při kategorizaci původců, při hodnocení a při výběru archiválií. Provenience je jedním kritériem pro stanovení archivní hodnoty a archivní informace je účelem hodnocení a výběru; rozlišení a stanovení priorit při archivní péči vychází z původu a funkce archiválie – uplatňují se zde tedy principy provenience a archivní informace; komunikace archivních informací je jediné možná při respektování provenience archiválií a při uznání jejich dlouhodobé dokumentární hodnoty; historická heuristika a pramenná kritika umožňují použití principů provenience a archivní informace v archivní praxi apod.

Současně a nezávisle na českých archivářích začal rozvíjet teorii archivní hodnoty slovenský archivář Ladislav Vrteľ. K tomuto výzkumnému problému jej dovedla změna v archivní praxi, kdy bylo nahrazeno pojetí skartace jako vyřazení dokumentů pro původce nepotřebných pozitivním pojetím výběru archiválií dle příslušných kritérií pro dlouhodobé uchovávání. Potřeba stanovení vědeckých kategorií a kritérií výběru způsobila rozvoj teorie výběru – archivní axiologie – jako odvětví vědecké archivistiky. Podle jejího pojetí byla archivní axiologie založena na teorie odrazu, klasifikační, vztahové, kauzální a dialektické analýze, systémově orientovaném a informačním pojetí dokumentu, výzkumu vztahu mezi objektem a subjektem při hodnocení a výběru archiválií a na principu historismu. Vyvrátil tezi, že hodnocení a výběr archiválií je částí diplomatiky, a prokázal, že zde jedná o vědecké metody archivistiky.⁴

Teorii archivní hodnoty rozpracoval dále ve studii o jejích axiologických východiscích.⁵ Prokázal, že archivní hodnoty vzniká pouze díky dynamickým vlastnostem hodnotícího subjektu a hodnoceného objektu. Společenské bytí věci je omezeno v prostoru a čase, ale když se společenské bytí věci změní, může věc získat novou hodnotu, a tak se mohou stát některé písemnosti archiváliemi. Archiválie mají především nejdříve potenciální hodnotu, skutečná hodnota je zřejmá, když archiválie vstupují do společenské praxe. Tato transformace společenského bytí dokumentu je možná, pokud je dokument schopen splnit svou informační funkci v různých časových a prostorových rámcích. Archivní hodnota archiválií je potenciální dokumentární hodnota. Archivář musí při výběru archiválií tuto potenciální dokumentární hodnotu rozeznat.

Z francouzského pojetí provenienčního principu jako zásady „respect des fonds“ vychází Peter Kartous, ředitel Oddělení archivů a registratur Ministerstva vnitra Slovenské republiky, ve své studii týkající se respektování archivního fondu.⁶ Více než teoretickými základy tohoto principu se zabýval problémy jeho praktického použití, a to v pěti směrech:

- definicí archivního fondu ve vztahu k hierarchii původců archivních fondů
- následky změn působnosti původce fondu na strukturu archivních fondů
- různými významy pojmu „provenience archivního fondu“
- definicí pojmu „uzavřený“ a „neuzavřený (otevřený)“ archivní fond a problémy zpracování neuzavřených fondů
- respektováním archivního fondu nejen při jeho „vnějším“ pojetí, ale i „vnitřním“ uspořádání (t. j. nejen při vymezení fondu, ale i při stanovení jeho vnitřní struktury).

P. Kartous navrhl, aby obtíže, které přináší přísné zachování provenienčního, byly překonány vytvořením ideální archivní pomůcky.

⁴ Vrteľ, Ladislav: K niektorým otázkam archivistiky v predarchívnej sfére. Slovenská archivistika 23, 1988/1, s. 42–53.

⁵ Vrteľ, Ladislav: Axiologické východiská teórie archívnej hodnoty. Slovenská archivistika 25, 1990/2, s. 100–110.

⁶ Kartous, Peter: Rešpektovanie archívneho fondu. Slovenská archivistika 29, 1994/1, s. 38–59.

Nejvýznamnějším slovenským archivní teoretikem posledních let byl Elo Rákoš, který publikoval v letech 1989–2003 v časopise *Slovenská archivistika* řadu teoretických, metodologických a programových studií. Ohlasem české konference na téma „Provenienční a historický princip v archivnictví“ konané v roce 1988 v Mostě⁷ byla jeho studie „Provenienca a pertinencia v archíve“.⁸ Podává v ní podrobný přehled výkladů pojmů „provenienca“, „pertinencia“, „provenienční princip“ a „pertinenční princip“ v archivních slovnících a příručkách. Průkopnické je v jeho studii uvedení pojmu „archivita“ (archivitas) do archivní teorie. Pojem „archivitas“ volil nejprve jako překlad německého pojmu „Archivwürdigkeit“. Současně ale jej definoval širěji jako obecný pojem pro archivní zralost, archivní příslušnost a dlouhodobé archivní uchování, a proto zvolil jako odpovídající cizozajčný ekvivalent latinské slovo „archivitas“.

V dalších letech se zabýval praktickými problémy slovenského archivnictví v období přechodu ke svobodné společnosti,⁹ což mu dalo různé příležitosti pro aplikaci metodiky klasifikace a zpracování archivních fondů.¹⁰ Tyto práce pro něj byly průpravou pro základní obsáhlou studii *Teória archívneho fondu*, která byla vydána ve *Slovenské archivistice* v šesti pokračováních.¹¹ V ní se postupně zabýval filozofickými aspekty archivního fondu, právními aspekty, historickými aspekty, genetickými a analytickými archivními aspekty a jejich syntézou, v jejím rámci se podrobně věnoval teorii archivního hodnocení.

Problémům, které nastínil v této monumentální studii jen v hrubých rysech, rozvedl v následujících letech ve speciálních studiích. Archivní fond pro něj byl největší archivní jednotkou, naopak nejmenší byl archivní dokument. Proto celkem logicky následovala studie s názvem *Teória archívnych dokumentov*.¹² Zde poukázal na nutnost rozlišovat termíny „archivní dokument“ a „historický pramen“, a za znak archivního dokumentu určil jeho historicko-dokumentární hodnotu, provenienci a archivitu. S pojmem *archivitas* se vrátil ke své práci z roku 1989, u pojmu proveniencie upozornil objevně na jeho dva aspekty: první ve významu „vznik dokumentu“ (origine, Ursprung), druhý ve významu „vazba na původce“ (provenance, Herkunft).

Pojmu „archivitas“, který používal systematicky od roku 1989, se věnoval ve speciální studii „Archivita – významný fenomén archívnej teórie“.¹³ Původní definici „archivity“ jako obecného pojmu pro archivní zralost, archivní příslušnost a dlouhodobé archivní uchování rozšířil ještě o archivní hodnotu. „Archivitu“ pokládá za hlavní znak archivních dokumentů, ale i komplexního archivního systému, který odlišuje archivnictví od teorie registratur a archivistiku od muzeologie a knihovnictví. Uvádí tuto definici: „Archivita jako předmět archivistiky je specifický vztah znalosti a hodnocení člověka pro archivní realitu. Archivistika je samostatná vědecká disciplína, která se zabývá teoretickými a praktickými otázkami archivních fenoménů. Její základ jako vědecké disciplíny spočívá v předmětu jejího poznání, tj. archivité.“

Tyto úvahy zařadil Rákoš ve své studii *Úvahy o archivistice do vytvořeného celkového systému*. Srovnává archivnictví, muzejnictví a knihovnictví jako obory, které chrání a spravují historickou dokumentaci, a zkoumá, co je rozděluje. Je to „archivita“ jako charakteristický znak archivních souborů, muzealita u muzeálních předmětů a bibliotekalita

⁷ Hlavní referáty byly publikovány, viz *Archivní časopis* 38, 1988, č. 3–4 a 39, 1989, č. 1.

⁸ Rákoš, Elo: *Provenienca a pertinencia v archíve*. *Slovenská archivistika* 24, 1989/1, s. 9–29.

⁹ Rákoš, Elo: *Archívna veda a archívna prax*. *Slovenská archivistika* 25, 1990/1, s. 9–22; týž: *Preberanie archívnych dokumentov do archívu*. *Slovenská archivistika* 27, 1992/1, s. 3–12.

¹⁰ Rákoš, Elo: *Štruktúra archívneho fondu*. *Slovenská archivistika* 27, 1992/2, s. 3–16.

¹¹ Rákoš, Elo: *Teória archívneho fondu*. *Slovenská archivistika* 29, 1994/2, s. 3–19; 30, 1995/1, s. 9–24; 31, 1996/1, s. 3–24; 32, 1997/1, s. 3–21; 32, 1997/2, s. 3–19; 33, 1998/2, s. 3–18.

¹² Rákoš, Elo: *Teória archívnych dokumentov*. *Slovenská archivistika* 35, 2000/1, s. 3–17.

¹³ Rákoš, Elo: *Archivita – významný fenomén archívnej teórie*. *Slovenská archivistika* 36, 2001/2, s. 3–12.

u knihovnických fondů. Jako vědecká disciplína pro archivnictví existuje archivistika, která má pět částí:

- archivní teorie
- archivní dějiny
- archivní právo
- správa archivů a archivnictví
- archivografie

Archivní teorie jako hlavní část archivistiky se člení na:

- teoretickou archivistiku
- archivní metodologii
- archivní typologii
- archivní hodnocení
- archivní praxi

Za filozofický základ archivistiky označuje gnoseologii a fenomenologii. Z literatury se může zdát, jako by provenienční princip odlišoval archivistiku od jiných vědeckých disciplín. Ale není tomu tak úplně. S termínem „provenience“ pracují také muzeologie, knihovnictví a diplomatika. Proto je v archivnictví účelné mluvit o principu archivní provenience.

Také v této studii zavádí Rákoš nový termín – archivografie. do této nauky o popisu archivů zařazuje edice archivních dokumentů, tištěné archivní pomůcky, popisy původců, popisy archivních fondů a archivních sbírek, dějiny registratur a dějiny archivů a archivistiky.

Ačkoli představuje v Rákošově systematice archivní hodnocení jeden ze šesti částí archivní teorie (která je opět jedním z šesti bodů archivistiky), klade autor na archivní hodnocení zvláštní váhu, neboť identifikace a hodnocení (založené na gnoseologii a axiologii) tvoří základ všech archivních činností. K tomuto tématu se vrátil v poslední studii svého archivněteoretického díla.¹⁴ V ní zopakoval, že archivní hodnocení zasahuje do všech archivních činností, ale z praktických důvodů považoval za nutné jej rozdělit na hodnocení v oblasti archivní a předarchivní péče.

Domnívám se, že rozpracování teorie archivní hodnoty a teorie archivního hodnocení je příspěvkem české a slovenské archivní vědy pro celý obor.

¹⁴ Rákoš, Elo: Metodológia a prax archívneho hodnotenia. Slovenská archivistika 38, 2003/2, s. 13–26.